

УДК 342.95(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.71>**М. П. Коваль**кандидат юридичних наук,
суддя П'ятого апеляційного адміністративного суду
ORCID 0009-0005-4781-643

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЯК СУТНІСНА ОЗНАКА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

В статті досліджено аналіз правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави. В умовах сучасної України, де питання прав людини, зокрема забезпечення права на справедливий суд, постають особливо гостро, важливо дослідити правові засади судової незалежності. Незалежність судової влади як конституційна гарантія є однією з ключових передумов формування ефективної правової держави. Незалежність судової влади є запорукою реалізації принципу розподілу влади та захисту прав і свобод кожної людини. Побудова в Україні дієвої судової системи, яка б відповідала вимогам міжнародного права та стандартам правосуддя, прийнятим у демократичних суспільствах дозволить державі вийти на новий рівень. Незалежність судової влади є однією з основних характеристик правової держави, що відрізняє її від інших форм державного устрою. У сучасному правовому полі України судова незалежність закріплена як фундаментальний принцип, що забезпечує захист прав і свобод громадян, справедливості судового процесу та реалізацію верховенства права. Незалежність судів та судових органів полягає у їхній самостійності, незв'язаності будь-якими інтересами, окрім закону, та відсутності тиску з боку зовнішніх суб'єктів, що гарантується Конституцією України. Незалежне судочинство також зміцнює правову культуру суспільства, формує довіру до правової системи та забезпеченні соціальної справедливості.

Зроблено висновки, що процес модернізації законодавства в Україні повинен бути всебічним і охоплювати всі основні сфери правового регулювання, зокрема щодо незалежності судової влади, адаптації до нових технологічних викликів і підвищення якості правосуддя. Запровадження нових підходів до процесуального законодавства, вдосконалення механізмів досудового врегулювання спорів і забезпечення фінансової незалежності судової системи мають стати пріоритетними завданнями для створення справедливого і ефективного правосуддя в Україні. Тільки за умов системного реформування, забезпечення незалежності судів і підвищення правової культури громадян, Україна зможе успішно реалізувати ідеали правової держави та забезпечити верховенство права у всіх сферах життя.

Ключові слова: верховенство права, незалежності судів, суддя, судова влада, правова держава.

Постановка проблеми: В умовах сучасної України, де питання прав людини, зокрема забезпечення права на справедливий суд, постають особливо гостро, важливо дослідити правові засади судової незалежності. Незалежність судової влади як конституційна гарантія є однією з ключових передумов формування ефективної правової держави. Незалежність судової влади є запорукою реалізації принципу розподілу влади та захисту прав і свобод кожної людини. Побудова в Україні дієвої судової системи, яка б відповідала вимогам міжнародного права та стандартам правосуддя, прийнятим у демократичних суспільствах дозволить державі вийти на новий рівень.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб на основі чинного законодавства здійснити аналіз правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави, визначити найбільш проблемні питання та запропонувати шляхи їх усунення.

Огляд останніх досліджень. До проблем в сфері правосуддя звертали увагу вчені, а саме: В. Авер'янов, Т. Аріфходжаєва, Н. Армаш, О. Бандурка, В. Бачинін, О. Безпалова, Ю. Битяк, М. Білуха, В. Богуцький, В. Бойко, А. Борко, І. Бородін, Т. Буда, В. Бринцев, В. Галунько, О. Гетьманець, І. Голосніченко, І. Городецька, В. Городовенко,

Ю. Гридасов, І. Гриценко, С. Гусарєв, Е. Демський, П. Діхтієвський, М. Зайчук, А. Замрига, В. Заросило, Є. Захаров, Р. Ігонін, В. Коваль, Л. Коваль, В. Ковальчук, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кондратьєв, В. Копейчиков, В. Кривенко, М. Кравчук, О. Крушельницька, О. Кузьменко, Р. Кузьмін, Р. Куйбіда, Є. Курінний, В. Курило, В. Куценко, О. Лагода, В. Мартиненко, В. Матвійчук, Т. Мацелик, Р. Мельник, С. Мочерний, І. Надольний, І. Назаров, С. Обрусна, О. Овсянникова, О. Овчаренко, О. Петришин, В. Петрук, М. Пилипчук, А. Подоляка, С. Прилуцький, Д. Притика, А. Пухтецька, В. Сердюк, М. Смокович, Л. Сопільник, С. Стеценко, В. Стецюра, Н. Чернишова, В. Шаповал, В. Шкарупа та інші. Незважаючи на те, що науковці вже звертали увагу на проблеми в цій сфері, правові аспекти незалежності суддів потребують додаткового аналізу та уточнення в контексті викликів сьогодення, таких як війна, процеси реформування державного управління та вдосконалення правової системи.

Наукова новизна дослідження. Незалежність судової влади є однією з основних характеристик правової держави, що відрізняє її від інших форм державного устрою. У сучасному правовому полі України судова незалежність закріплена як фундаментальний принцип, що забезпечує захист прав і свобод громадян, справедливість судового процесу та реалізацію верховенства права.

Гарантії незалежності і недоторканності суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та законами України. Такими гарантіями, зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування. Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою

та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом [1]. Незалежність суддів та судових органів полягає у їхній самостійності, незв'язаності будь-якими інтересами, окрім закону, та відсутності тиску з боку зовнішніх суб'єктів, що гарантується Конституцією України. Актуалізація питань незалежності суддів пов'язана не лише із захистом прав осіб, але й з необхідністю забезпечення верховенства права в умовах європейської інтеграції та глобалізації. Особлива роль незалежного судочинства також полягає у зміцненні правової культури суспільства, формуванні довіри до правової системи та забезпеченні соціальної справедливості.

Аналізуючи наукові підходи правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави, повністю погоджуємось із точкою зору Т.Буда, що етап реформування правової системи України повинен здійснюватися, перш за все, в таких напрямках. По-перше, потребує завершення комплектування судів такими кадрами, що відповідають вимогам правосуддя в умовах правової де: високопрофесійними, висококультурними, непідкупними і в такій кількості, що забезпечує потреби судової системи в нових суспільних умовах. По-друге, слід зробити реальністю простоту, зрозумілість і доступність будь якої ланки судів для всіх прошарків населення. По-третє, має бути забезпечена системою правових норм і особливо соціальних гарантій справжня незалежність суду і суддів; суди повинні мати матеріально-технічну базу, що гарантує повну автономію діяльності не тільки судових закладів, але і кожного судді. По-четверте, судова система має бути економічно такою, що окупає саму себе за рахунок державного мита та еквівалентних розмірів судових витрат, що ідуть в доход держави. По-п'яте, повинен бути досягнутий такий рівень розвитку норм матеріального і процесуального права, за якого гармонійно поєднуються принцип пріоритету прав і свобод людини з правами держави, її органів і суспільства загалом. Основними завданнями судово-правової реформи в Україні

є піднесення соціального престижу суду внаслідок створення сильної, незалежної та неупередженої судової влади [2]. В. Бойко сформував узагальнення щодо сутності правової держави в аспекті засад правосуддя в Україні: – у вузькому розумінні правова держава – це суспільство в якому панує принцип верховенства права, вершиною забезпечення якого є правосуддя; – використовуючи засади верховенства права, суд (судді) можуть відходити від позитивістських норм права (недосконалих чи спеціально прийнятих під певних осіб) встановлених законодавчою тим більш виконавчою гілками влади, приймаючи справедливі рішення відновлюючи порушенні права та свободи громадян, якщо в інших спосіб це зробити не можливо; – будучи на вершині забезпечення верховенства права правосуддя є не спроможною самотужки забезпечити панування верховенства права в усіх сферах життя українського суспільства, без допомоги громадянського суспільства, наявності політичних еліт для яких суворе дотримання законності, виконання судових рішень дотримання та етичних правил є способом свідомого життя; – проте, на перехідних етапах розвитку правової держави саме симбіоз суб'єктів громадянського суспільства та правосуддя є головним способом формування новітніх поки ще не зрілих (корумпованих і таких що захищають корпоративний інтерес) слуг народу у виконавчій, законодавчій та судовій гілці влади; – забезпечення незалежності суду, недоторканість суддів, їх належна правова культура, професійність, дотримання присяги судді, етичних правил є необхідною складовою правової держави; – ніхто крім громадянського суспільства, закладів та наукових установ юридичної освіти, органів суддівського врядування та самоврядування не можуть приймати участь в «виховних» заходах що діючих суддів, їх відборі та призначенні, у будь якому випадку в правовій державі до цього процесу не можуть бути допущені посадові особи органів виконавчої та законодавчої влад [3]. Говорячи за конституційні гарантії незалежності суддів є особливий порядок фінансування судів. Важливим механізмом забезпечення такої гарантії є встановлений частиною першою статті 130 Конституції України обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів шляхом окремого визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів. Централізований порядок фінансування судових органів з Державного бюджету України в обсягах, які мають

забезпечувати належні економічні умови для повного і незалежного здійснення правосуддя, фінансування потреб судів (витрати на розгляд судових справ, комунальні послуги, ремонт і охорону судових приміщень, придбання оргтехніки, поштові витрати тощо) має обмежити будь-який вплив на суд і спрямований на гарантування судової діяльності на основі принципів і приписів Конституції України [4].

Окрім цього, варто враховувати, що незалежність судової влади тісно пов'язана із загальним рівнем правової культури в суспільстві. Принцип верховенства права неможливо реалізувати без наявності свідомої правової культури серед громадян та політичних еліт. Це передбачає не лише дотримання законодавчих норм, але й повагу до суддівського корпусу, виконання судових рішень та дотримання етичних правил. Громадянське суспільство, зокрема наукові установи юридичного спрямування, повинні відігравати важливу роль у формуванні нової генерації суддів, що мають високий рівень правової свідомості та професіоналізму.

Незалежність судової влади є ключовим фактором формування та функціонування правової держави, в основі якої лежить принцип верховенства права. Право кожної людини на незалежний, неупереджений і справедливий суд є основоположною складовою демократичного суспільства. Вивчення незалежності судової влади в Україні свідчить, що хоча конституційні гарантії забезпечення незалежності суддів є закріпленими на законодавчому рівні, реальна реалізація цих принципів стикається з численними викликами, пов'язаними із політичними, соціальними та економічними чинниками.

Так, із моменту оголошення незалежності України відбувається процес модернізації законодавства, з огляду на значні зміни у правовому регулюванні більшості правовідносин, проголошення Конституцією України як демократичної, соціальної, правової держави. Водночас, цей процес потребує подальшого удосконалення. На нашу думку, необхідно модернізувати законодавство шляхом регламентування нових суспільно-правових відносин, зокрема пов'язаних із розвитком у сфері штучного інтелекту, криптовалют тощо. Аналіз та ревізія застарілих нормативно-правових актів а також нормативно-правих актів, які містять колізійні норми

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» відкрило нові перспективи для удосконалення процесуального законодав-

ства, зокрема у питаннях досудового врегулювання спорів і відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав громадян. Ним було запроваджено по окремих категоріям спорів обов'язкове досудового врегулювання спорів із застосуванням приписів Закону України «Про адміністративну процедуру», однак не було передбачено запобіжників у вигляді притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень. Саме тому, необхідним є передбачити запобіжники у вигляді притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень у випадку порушення вимог зазначеного Закону.

У 2017 році був запроваджений процес діджиталізації та цифровізації судочинства шляхом внесення змін до відповідних процесуальних кодексів (КАС, ЦПК, ГПК). На жаль, темпи розвитку електронного судочинства є недостатніми, адже за сім років запрацювали лише окремі модулі ЄСІТС, які не забезпечують функціонування електронного судочинства в повному обсязі. Пришвидшити темпи впровадження електронного судочинства. Тому, необхідне внесення до процесуальних кодексів змін з метою регламентації здійснення формування та розгляду справ виключно в електронній формі, що в свою чергу має призвести до пришвидшення розгляду справи та значної економії фінансових ресурсів держави

Іншою вкрай важливою проблемою є недостатнє кадрове забезпечення судової системи. Надзвичайно актуальним є дотримання права громадян на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. З метою припинення порушення прав громадян розгляд судами справ має здійснюватися в обов'язковому порядку з дотриманням розумності строків розгляду справи, адже розумність строків є однією з гарантій справедливого суду та складовою реалізації права на доступ до правосуддя. Через значну кількість вакантних посад суддів у судах перших та апеляційних інстанцій, судові засідання у справах відкладаються на значний час, виникає загроза зниження якісних та кількісних показників розгляду справ, оскільки навантаження щодо розгляду судових справ, яке перекладається на інших суддів, є надмірним. Щоб вирішити дану проблему необхідне, удосконалення та пришвидшення процедур кадрового добору нових суддів, завершення кваліфікаційного оцінювання та завершення процедур призначення суддів,

раніше призначених на п'ятирічний термін, з метою забезпечення дотримання нормативів навантаження на суддів і суди. Наше бачення розвитку правової держави та забезпечення незалежності судової влади в Україні базується на кількох основоположних аспектах. По-перше, судова система потребує значного оновлення та реформування. Необхідно завершити процес підбору та підготовки кадрів, які відповідатимуть високим професійним і морально-етичним стандартам, необхідним для здійснення правосуддя. Незалежність суддів повинна бути забезпечена не лише на папері, але й у реальній практиці через чітко визначені механізми, що гарантують їх захист від втручання у діяльність судів. По друге- модернізація законодавства України залишається актуальною та необхідною для ефективної відповіді на нові виклики, що виникають у процесі глобалізації, цифровізації, а також розвитку нових технологій, таких як штучний інтелект і криптовалюти. Суспільно-правові відносини швидко змінюються, що вимагає перегляду й удосконалення нормативно-правових актів, які регулюють ці відносини. Важливим аспектом цього процесу є ревізія застарілих нормативно-правових актів та усунення колізій, що виникають через їхню неузгодженість. По третє- важливим аспектом є вдосконалення підготовки суддів та їхньої професійної етики. Судді повинні мати високий рівень правової культури, відповідати найвищим професійним та етичним стандартам. Це дозволить не лише забезпечити якість правосуддя, але й зміцнити довіру суспільства до судової системи. Громадянське суспільство, освітні та наукові установи мають активно долучатися до процесу підготовки нової генерації суддів, що здатні ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати справедливість у суспільстві.

Однією з ключових реформ є запровадження обов'язкового досудового врегулювання спорів для окремих категорій правовідносин, що дозволить знизити навантаження на судову систему та забезпечити швидке і ефективне вирішення конфліктів. Важливо передбачити механізми притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав громадян, що є важливим кроком у забезпеченні справедливості та верховенства права.

Таким чином, процес модернізації законодавства в Україні повинен бути всебічним і охоплювати всі основні сфери правового регулювання, зокрема щодо незалежності судової влади,

адаптації до нових технологічних викликів і підвищення якості правосуддя. Запровадження нових підходів до процесуального законодавства, вдосконалення механізмів досудового врегулювання спорів і забезпечення фінансової незалежності судової системи мають стати пріоритетними завданнями для створення справедливого і ефективного правосуддя в Україні. Тільки за умов системного реформування, забезпечення незалежності судів і підвищення правової культури громадян, Україна зможе успішно реалізувати ідеали правової держави та забезпечити верховенство права у всіх сферах життя.

Список використаної літератури:

1. Про незалежність судової влади. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>
2. Буда Т.Е. Соціологічний підхід до оцінки функціонування судової влади і роботи судів як соціальних інституцій. С.110-113. URL. <http://dspace.wupn.edu.ua/retrieve/22189/110-113.pdf>
3. Бойко В. П. Сутність правової держави в аспекті засад правосуддя в Україні. Juris Europensis Scientia Випуск 3, 2023. С.13-18. URL. http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2023/4.pdf
4. Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт. URL. <https://ccu.gov.ua/publikaciya/pravosuddya-statti-124-131>

Koval M. P. Independence of the judiciary as an essential sign of the rule of law

The article examines the analysis of the legal foundations of judicial independence as an essential feature of the rule of law. In the conditions of modern Ukraine, where issues of human rights, in particular ensuring the right to a fair trial, are particularly acute, it is important to examine the legal foundations of judicial independence. The independence of the judiciary as a constitutional guarantee is one of the key prerequisites for the formation of an effective legal state. The independence of the judiciary is the key to the implementation of the principle of separation of powers and the protection of the rights and freedoms of every person. The construction of an effective judicial system in Ukraine, which would meet the requirements of international law and the standards of justice adopted in democratic societies, will allow the state to reach a new level. The independence of the judiciary is one of the main characteristics of the rule of law, which distinguishes it from other forms of government. In the modern legal field of Ukraine, judicial independence is enshrined as a fundamental principle that ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, the fairness of the judicial process, and the implementation of the rule of law. The independence of judges and judicial bodies consists in their independence, their independence from any interests other than the law, and the absence of pressure from external entities, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine. An independent judiciary also strengthens the legal culture of society, builds trust in the legal system and ensures social justice.

It was concluded that the process of modernization of legislation in Ukraine should be comprehensive and cover all the main areas of legal regulation, in particular regarding the independence of the judiciary, adaptation to new technological challenges and improvement of the quality of justice. The introduction of new approaches to procedural legislation, improvement of the mechanisms of pre-trial settlement of disputes and ensuring the financial independence of the judicial system should become priority tasks for the creation of fair and effective justice in Ukraine. Only under the conditions of systemic reform, ensuring the independence of the courts and improving the legal culture of citizens, Ukraine will be able to successfully realize the ideals of the rule of law and ensure the rule of law in all spheres of life.

Key words: rule of law, independence of courts, judge, judiciary, rule of law.